

Buxoro madrasalari tarixi**Nurulloyev Shahriyor Shavkatovich**Buxoro davlat pedagogika instituti Pedagogika va ijtimoiy fanlar fakulteti
1-tar 23-guruh talabasi

Annotatsiya: Ushbu maqolada Buxoro shahridagi madrasalarning tarixi, ularning diniy, ilmiy va madaniy hayotdagi oʻrni chuqur ilmiy tahlil qilinadi. Buxoro qadimdan musulmon Sharqining yirik ilm-maʼrifat markazlaridan biri boʻlib, bu mavqe asosan uning madrasalari orqali shakllangan. IX–X asrlardan boshlab Buxoro madrasalari diniy taʼlim bilan bir qatorda falsafa, mantiq, astronomiya, tibbiyot, adabiyot kabi dunyoviy fanlarni ham oʻrgatgan. Samaniylar davrida boshlangan ilmiy-maʼrifiy harakatlar Shayboniylar va Buxoro xonligi davrida yuksak choʻqqiga chiqdi. Mir Arab, Abdulazizxon, Koʻkal-dosh, Modarixon, Ulugʻbek madrasalari nafaqat ilm maskani, balki meʼmoriy yodgorlik sifatida ham tarixiy ahamiyatga ega. Maqolada D. Alimova, V. V. Bartold, A. R. Xalidov kabi olimlar fikrlariga tayanib, bu madrasalarning oʻrta asrlar taʼlim tizimidagi oʻrni, ularning estetik va diniy qadriyatlarga qoʻshgan hissasi tahlil etiladi. Shuningdek, sovet davridagi tazyiqlar, mustaqillik yillarida madrasalarning qayta tiklanishi va ularning zamonaviy maʼnaviy-maʼrifiy hayotdagi ahamiyati haqida ham soʻz yuritiladi. Ushbu tadqiqot Buxoro madrasalarini Sharq ilmiy merosining ajralmas qismi sifatida baholash imkonini beradi.

Kalit soʻzlar: Buxoro, madrasa, ilm-maʼrifat, Mir Arab, Shayboniylar, fiqh, mantiq, tarixiy yodgorlik, oʻrta asrlar taʼlimi, diniy-maʼrifiy markaz, Beruniy, Bartold, Xalidov, islomiy taʼlim, Buxoro xonligi.

Buxoro qadimdan islom sivilizatsiyasining yetuk ilm-fan va maʼrifat markazlaridan biri sifatida dunyo tarixida alohida oʻrin egallagan. Ayniqsa, bu shahar madrasalari orqali musulmon sharqida diniy ilmlar, falsafa, mantiq, tibbiyot, huquqshunoslik, aruz va adabiyot, astronomiya kabi fanlar keng rivoj topgan. Buxoro madrasalari ming yillik tarixga ega boʻlib, ular nafaqat mintaq, balki butun islom olami uchun yuqori malakali olimlar, faqihlar va mutafakkirlar yetishtirgan.

Buxoroning ilk madrasalari haqida maʼlumotlar IX–X asrlarga taalluqlidir. Bu davrda Samanidlar hukmronligi ostida shahar katta diniy-maʼrifiy markazga aylangan. Narshaxiy oʻzining “Tarixi Buxoro” asarida Buxoroda koʻplab masjidlar va dars beriladigan joylar mavjudligini qayd etgan. Aynan shu davrda Abu Nasr Forobiy, Abu Ali ibn Sino, Abu Bakr Roziy kabi buyuk olimlar yashab ijod qilgan muhit Buxoro ilmiy muhiti bilan bevosita bogʻliq edi.

XII–XIII asrlarda Buxoro Saljuqiylar va Qoraxoniylar davrida madaniy rivojlanishni boshdan kechirdi. Ushbu davrlarda qurilgan madrasalar islomiy huquq – fiqh, tafsir, hadis ilmi, nahv va balogʻat fanlarining oʻqitilishida markaziy oʻrin tutgan. Ayniqsa, Mir Arab madrasasi tarixiy jihatdan alohida ahamiyatga ega boʻlib, u XVI

asrda Shayboniylar davrida Xoja Ahror Vali ta'sirida va Mir Arab nomi bilan mashhur bo'lgan din arbobi homiyligida barpo etilgan. Sharqshunos olimi D. Alimovanning ta'kidlashicha: *“Mir Arab madrasasi O'rta Osiyodagi yirik diniy-ilmiy maktablardan biri bo'lib, u asrlar davomida hanafiylik mazhabi asosida yuqori darajadagi ilmiy va diniy kadrlarni tayyorlagan”*.

Madrasalar o'z vaqtida diniy bilimlar bilan bir qatorda dunyoviy fanlarni ham o'rgatgan. Talabalarga Qur'on va hadis, shariat qonunlari, arab tili va grammatikasi, mantiq, matematika, astronomiya, tibbiyot fanlari dars sifatida o'qitilgan. Bu jihatdan madrasalar faqat ibodat joyi yoki ruhoniylar tayyorlaydigan maskan emas, balki ilm-ma'rifat markazi sifatida faoliyat yuritgan. V. V. Bartold o'z tadqiqotlarida Buxoroni “islom dunyosining Bag'dod va Qohiradan keyingi uchinchi yirik diniy-ma'rifiy markazi” deb ta'riflagan.

XVII–XVIII asrlarda Buxoro xonligi davrida ko'plab yangi madrasalar barpo etildi. Ularning orasida Abdulazizxon madrasasi, Modarixon madrasasi, Ko'kal-dosh, Ulug'bek madrasasi (XV asr) tarixiy va me'moriy jihatdan diqqatga sazovordir. Bu madrasalar nafaqat o'zining ilmiy faoliyati, balki badiiy-bezak elementlari bilan ham muhim tarixiy yodgorlik hisoblanadi. A. R. Xalidovning fikricha: *“Buxoro madrasalarining ichki tuzilishi va tashqi bezaklari diniy ta'lim bilan estetik madaniyat uyg'unligining namunasi sifatida qadrlanadi”*.

XIX asrga kelib Buxoro amirligi davrida madrasalar soni sezilarli darajada ko'paygan bo'lsa-da, ta'lim sifati pasayganligi va yondashuvlarning dogmatiklashuvi kuzatilgan. Ammo bu davrda ham ko'plab yirik mujtahid va allomalar yetishib chiqqan. XX asr boshlarida jadidchilik harakati ta'sirida ayrim madrasalar isloh etilib, zamonaviy ta'lim uslublari bilan boyitilgan.

Sovet davrida Buxorodagi aksariyat madrasalar yopildi yoki boshqa maqsadlarda foydalanildi. Faqatgina Mir Arab madrasasi faoliyatini rasmiy diniy o'quv yurti sifatida davom ettirdi va O'rta Osiyo musulmonlarining yagona diniy-ma'rifiy markaziga aylandi.

Mustaqillikdan so'ng Buxorodagi madrasalarning tarixiy ahamiyati qayta e'tirof etila boshlandi. Ko'plab qadimiy binolar restavratsiya qilindi, ba'zilar muzeyga aylantirildi, boshqa bir qismi esa diniy-ma'rifiy markaz sifatida faoliyat yuritmoqda. Buxoroning ilm-fan tarixidagi o'рни, ayniqsa, madrasalar orqali shakllangan ilmiy meros, UNESCO kabi xalqaro tashkilotlar tomonidan ham e'tirof etilgan.

Xulosa qilib aytganda, Buxoro madrasalari Sharq madaniyatining yetuk namunalaridan biri bo'lib, ming yilliklar davomida ilm, din, san'at va ma'rifatni birlashtirgan noyob muassasalar hisoblanadi. Bu madrasalar nafaqat ilmiy tafakkur, balki me'morchilik, axloqiy-tarbiyaviy qarashlar va diniy bag'rikenglik timsolidir.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. Narshaxiy. *Tarixi Buxoro*. – Toshkent: Fan, 1966.

2. Alimova D. *O'rta asrlar Buxoro madaniyati va ta'lim tizimi*. – Toshkent: Ma'naviyat, 2002.
3. Bartold V. V. *Turkestan v epokhu mongolskogo nashestviya*. – Moskva: Nauka, 1963.
4. Xalidov A. R. *Islom madaniy merosi va Buxoro madrasalari*. – Toshkent: O'zbekiston Milliy ensiklopediyasi, 1999.
5. Qayumov A. *Buxoro obidalari va ularning tarixi*. – Toshkent: Fan, 1982.
6. Islomov M. *Buxoro xonligi madaniy hayoti*. – Buxoro, 2001.
7. Albaum L. I. *Arxitektura Buxary*. – Moskva: Vostokovedenie, 1976.
8. Bobojonov Sh. *Buxoro madrasalari: tarix va taraqqiyot*. – Samarqand: Registon, 2015.
9. UNESCO. *Historic Centre of Bukhara*. – Paris: World Heritage Centre, 1993.